

ἔσωτερικὴ ἐκείνη τάσις ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν τείνουσα δὲν θὰ εὕρισκε πρόσκρουμα καὶ δὲν θὰ ἐπήρχετο διαμάχη. Ὡστε τὸ τραγικὸν πάθος προϋποθέτει καὶ τὸν ἀμετάβλητον χαρακτῆρα τοῦ ἐμποδίου· τὸ ἐμπόδιον πρέπει νὰ μείνῃ ὡς ἐμπόδιον, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς τραγικὸν πρόσωπον προϋποτίθεται τὸ ἀμετάβλητον τῆς πρὸς ἱκανοποίησιν τεινούσης ἰδιότητός του, τὴν ὁποίαν ἔνεκα τούτου ἀκριβῶς ὠνόμασα τὴν ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμὴν παρουσιαζομένην φύσιν του. Πλὴν τούτου προϋποτίθεται ἐπίσης ὅτι τὰ ἐμπόδια εἶναι ἰσχυρότε-
ρα ὅχι, ἐννοεῖται, τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τοῦ ὠρισμένου βίου, ἀλλὰ τῶν δυνάμεων τοῦ βίου πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος· διότι εὐθύς ὡς αἱ δυνάμεις τοῦ βίου θεωρηθοῦν ἰσχυρότεροι τῶν ἐμποδίων, θὰ ἐπήρχετο ἡ καταπάτησις αὐτῶν καὶ τότε καὶ ἡ παῦσις τῆς θλίψεως. Τοῦλάχιστον ὑπάρχουν δύο περιπτώσεις· κατὰ τὴν μίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερνικηθοῦν τὰ ἐμπόδια καὶ τότε θὰ παύσῃ ἡ θλίψις, κατὰ τὴν ἄλλην τὰ ἐμπόδια εἶναι ἰσχυρότερα τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγωνιζομένου βίου καὶ τότε δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ ἡ θλίψις. Τί θὰ γίνῃ τότε εἰς τοιαύτην περίστασιν, θὰ φανερωθῇ ἀμέσως διὰ τῆς περαιτέρω ἐρεῦνης τοῦ ζητήματος.

3. Ἡ ἀναγκαιότης τῆς καταστροφῆς τοῦ ἥρωος.

Εὐρέθη λοιπὸν ὅτι ἡ θλίψις τοῦ πάσχοντος βίου (ἀνθρώπου) εἶναι ἀναγκαία ἔνεκα τῆς ἰδιαζούσης ὡς ἀκαταμάχητου ὁρμῆς ἐκδηλουμένης φύσεώς του, ἡ ὁποία οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταβλητὴ, ἐγνώσθη δὲ ὅτι καὶ τὰ ἐμπόδια δὲν ἐνδίδουν, πρέπει νὰ προϋποτεθοῦν ὡς μὴ ἐνδίδοντα. Τότε ὁμως τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα ἐπιτρέπουν νὰ παραδεχθῇ κανεὶς μίαν μόνην περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ παύσῃ ἡ τοιαύτη θλίψις, ἥτοι ἡ θλίψις θὰ παύσῃ μόνον μετὸν θάνατον τοῦ ἥρωος· ἐὰν δὲν ὑπῆρχε θάνατος, ἡ θλίψις του, τὸ πάθος του θὰ ἦτο ἀτελεύτητον καὶ αἰώνιον.

Ἐπὶ τούτῳ ἔστω καὶ ὑποθετικῶς καὶ θλίψις ἀτελεύτητος καὶ αἰωνία, δηλαδὴ κυρίως ἥρωος φορεὺς τῆς θλίψεως

ἀγωνιζόμενος νὰ ἐπικρατήσῃ κατὰ τῶν ἐμποδίων, ἀγωνιζόμενος νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἀνυπερβλήτους ἀντιστάσεις κατὰ τῆς πρὸς ἱκανοποίησιν τεινούσης φύσεώς του, μιᾶς ἰδιότητός του, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμή; Εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ ἐπανέλθω, δὲν ἐχδιαφέρει πρὸς τὸ παρὸν τὸ θέμα μου ¹⁾. Ὁ συνήθης καὶ γνωστὸς φορεὺς τῆς θλίψεως, τοῦ πάθους, εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὃν ἀτομικὸν γεννιόμενον καὶ ἀποθνήσκον ἐν χρόνῳ· ἡ θλίψις του λοιπὸν θὰ παύσῃ ἀναγκαίως μὲ τὸν θάνατόν του. Τὸ σπουδαῖον ὅμως εἶναι ὅτι καὶ ἡ θλίψις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν θὰ ἐπιφέρῃ κατ' ἀνάγκην τὴν καταστροφὴν του· ὁ ἥρωος ἢ θὰ καταστραφῇ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ, καταντῶν οὕτως εἰπεῖν εἰς μηδέν, ἐξαντλούμενος ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς, κατατρογόμενος, κατασυντριβόμενος ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς θλίψεως, ἢ θὰ πέσῃ ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν διαμάχην κατὰ τῶν ἐμποδίων, ἀφοῦ, ὅπως εἶπα, τὰ ἐμπόδια πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνυπερβλήτα, ὡς ἰσχυρότερα τῶν δυνάμεων τοῦ ἥρωος ²⁾.

Ὁ ἥρωος θὰ καταστραφῇ λοιπὸν κατ' ἀνάγκην ἐκ λόγων ἐσωτερικῶν, ἔνεκα τῆς θλίψεως, ἔνεκα μὴ ἱκανοποιήσεως τῆς ἰδιότητός του τῆς παρουσιαζομένης ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμῆς. Ναι μὲν ὑπάρχουν καὶ θλίψεις καὶ διαμάχαι, τῶν ὁποίων ὁ φορεὺς δὲν καταστρέφεται, αἱ ὁποῖαι ἀπεναντίας μεταβάλλονται εἰς εὐτυχίαν τοῦ φορέως. Ἀλλὰ ὁ σκοπὸς εἶναι ὄχι νὰ εὐρεθῇ κοινὸς παρονομαστὴς οὕτως εἰπεῖν δι' ὅλας τὰς περιπτώσεις θλίψεων, ἀλλὰ νὰ χωρισθοῦν τὰ ὅμοια ἀπὸ τ' ἀνόμοια. Πρέπει ἐπομένως νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐκ τῆς θλίψεως καὶ τῆς διαμάχης ἐπέρχεται ἡ καταστροφὴ τοῦ ἥρωος, καὶ τῶν περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ θλίψις παύει καὶ ἐπέρχεται εὐτυχία, δηλαδὴ ἡ συνείδησις τῆς ἱκανοποιήσεως, καὶ νὰ εὐρεθῇ ὁ λόγος τοῦ τελευταίου αὐτοῦ φαινομένου.

Ἐπάρχουν τοῦλάχιστον εἰς δραματικὴν ἐπεξεργασίαν δύο εἴδη τῆς περιπτώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἥρωος δὲν παρουσιάζ-

1) Πρβλ. τὰ ὅσα λέγω κατωτέρω περὶ τοῦ Φαύστου (Faust) καὶ τὰ ὅσα λέγω περὶ τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸ σύγγραμμά μου «Φιλοσοφία Γενικὴ ἀντίληψις τοῦ κόσμου».

2) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 110

ζεται καταστρεφόμενος διὰ τῆς θλίψεως καὶ τῆς διαμάχης, ἥτοι ὁ τύπος Ὁρέστης καὶ ὁ τύπος Φαῦστος (Faust). Τὸ εἶδος τοῦ πάθους των, τῆς θλίψεώς των (καὶ τοῦ Ὁρέστου καὶ τοῦ Φαύστου) δὲν εἶναι ἄλλο τί γέον ἐκτὸς τῶν τεσσάρων εἰδῶν πάθους, θλίψεως, τὰ ὅποια διέκρινα ἐν τῷ βίῳ γενικῶς ¹⁾ ὑπάρχει μόνον ἡ διαφορὰ ὅτι ἐκ τῆς θλίψεως δὲν ἐπέρχεται ἡ καιαστροφή. Ἡ ἐξήγησις ὅμως τοῦ φαινομένου αὐτοῦ εἶναι ἀπλή διὰ τὸν προσεκτικὸν παρατηρητήν. Ὁ Ὁρέστης δὲν καταστρέφεται, διότι ἀπολυτρώνεται ἀπὸ τὴν θλίψιν του, ὁ δὲ Φαῦστος δὲν φαίνεται καταστρεφόμενος, διότι ἀλλάσσει διαρκῶς τὸ περιβάλλον του, στιγμιαίως μὲν οὕτως εἰπεῖν νικῶν, ἀπαντῶν ὅμως ἀμέσως νέα ἐμπόδια καὶ ἀναλαμβάνων ἐπομένως ἐκ νέου καὶ τὴν θλίψιν. Δηλαδή εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὁρέστου πρόκειται ὄχι περὶ ἀναγκαίως θλίψεως (περὶ θλίψεως κατ' ἀνάγκην) ἐνεκα ὠρισμένης ιδιότητος, ὠρισμένου χαρακτῆρος, ἀλλὰ μόνον περὶ θλίψεως ἐνεκα παροδικῆς διαταράξεως ψυχικῆς (τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας). Ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὴν τραγωδίαν· ὁμοιάζει μὲ τὰς τραγικὰς περιπτώσεις μόνον κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς θλίψεως. Ἡ περίπτωσις τοῦ Φαύστου ἀπεναντίας εἶναι καθαρὰ τραγικὴ περίπτωσις· ἐνταῦθα πρόκειται περὶ θλίψεως καὶ διαμάχης μὲ τὸ περιβάλλον ἐνεκα ὠρισμένου ἀμεταβλήτου χαρακτῆρος (ἐνεκα μιᾶς ιδιότητος, ἡ ὅποια ἐκδηλώνεται ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμή), εἶναι δὲ ἀπάτη μόνον ὅτι δὲν καταστρέφεται, εἶναι ἀπάτη, διότι ἡ καιαστροφή συμπίπτει οὕτως εἰπεῖν μὲ τὸν φυσικὸν θάνατον τοῦ γηράσαντος Φαύστου· αὐτὸ δὲ πάλιν συμβαίνει διότι, ὅπως εἶπα, ὁ ἦρως παρουσιάζεται νικῶν μὲν στιγμιαίως, ἀλλὰ καταντῶν ἀμέσως εἰς νέα ἐμπόδια καὶ ἀπολυτρούμενος διὰ τοῦ (φυσικοῦ) θανάτου του. Ὁ Φαῦστος εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἡ τραγωδία τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὅποια τείνει πρὸς ὠρισμένα ἰδεώδη, νομίζει ὅτι ἐπιτυγχάνει κάτι καὶ ἀπαντᾷ νέας δυσκολίας κλπ. Τὸ ὅτι ὁ Goethe συγχορεῖ εἰς τὸν Φαῦστον τὸν βίον του μετὰ τὸν θάνατόν του, δὲν ἔχει σχέσιν πλέον μὲ τὴν τραγωδίαν, ἔχει τὸν λόγον του εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Goethe, κατὰ τὴν ὁποίαν

¹⁾ Πρὸ βλ. ἀνωτέρω σελ. 103.

τὸν τείνοντα πρὸς τὰ ἔμπροσ
δυνάμεθα νὰ σώσωμεν ¹⁾.

Ἰδιαιτέρως ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Φαῦστου ἐν οὐρανῷ διὰ μεσο-
λαβήσεως καὶ τῆς Μαργαρίτας πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς σύμβολον
μιας ἀνωτέρας καταστάσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς παρηγο-
ρία οὕτως εἰπεῖν διὰ τὴν τραγικὴν κατάστασιν τῆς ἀνθρωπότη-
τος ἐπὶ τῆς γῆς, ὅποτε ὁ τύπος Φαῦστος μεταβάλλεται, ἐννοεῖ-
ται, εἰς τὸν τύπον Ὁρέστην καὶ εἶναι ἐπίσης ἀπλῆ ἐκδήλωσις
γνώμης ἐκ μέρους τοῦ Goethe, ὅτι τοιοῦτοι ἄνθρωποι, ὅπως ὁ
Φαῦστος, ὅ,τι καὶ ἂν πράξουν, δὲν σφάλλουν, δὲν ἁμαρτάνουν.
Τὰ δράματα, τῶν ὁποίων ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη
θλίψις (θλίψις τοῦ βίου), πρέπει ἄρα νὰ διακριθοῦν εἰς δράματα
σοβαρὰ καὶ εἰς τραγωδίας. Τὸ σοβαρὸν δράμα ἔχει ὡς ὑπόθεσιν
θλίψιν ἔνεκα παροδικῆς ψυχικῆς ταραχῆς, ἔνεκα ταραχῆς τῆς ψυ-
χικῆς ἰσορροπίας δι' ἔμποδίων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ λεί-
ψουν. Ἡ τραγωδία ἀπεναντίας ἔχει ὡς ὑπόθεσιν θλίψιν ἔνεκα
ἀναποφεύκτου ἀγῶνος μεταξύ ἀνευδότου χαρακτῆρος (ιδιότητος
ὡς ἀκαταμαχίτου ὁρμῆς παρουσιαζομένης) καὶ ἀμεταβλήτου περι-
βάλλοντος (ἐν τῇ σημασίᾳ καὶ τῶν ἀνευδότων ἀντιπάλων ἰδε-
ῶν καὶ ὁρμῶν ἢ ἰδιοτήτων τοῦ φορέως τῆς θλίψεως). Τώρα
ὁμως θέλω νὰ θέσω μίαν ἐρώτησιν· ὅλοι οἱ φιλόσοφοι ἐνό-
μισαν μέχρις ἄρας ὅτι ἐξηγοῦν τὸ βαθύτερον διῆθεν νόημα
τῆς τραγωδίας μὲ τὰς ἀξιολογικὰς ἐννοίας καλὸς καὶ κακός· ἐπι-
θυμῶ λοιπὸν νὰ ἐξετάσω, ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ κανεὶς
ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸ περιβάλλον, τὴν ἀφορμὴν αὐτὴν πρὸς γέ-
νεσιν τῆς θλίψεως, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν ὡς ἀκαταμάχη-
τον ὁρμὴν παρουσιαζομένην ἰδιότητα τοῦ ἥρωος (τοῦ βίου), ἢ
ὁποῖα καταντᾷ εἰς διαμάχην μὲ τὸ περιβάλλον καὶ προξενεῖ ἐπὶ
τέλους τὴν καταστροφὴν του, ὡς ἀντιθέσεις ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ κα-
λοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ὅποτε καὶ ἡ διαμάχη θὰ λάβῃ χαρακτῆρα
πολέμου τοῦ καλοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ ἢ μᾶλλον τοῦ κακοῦ κατὰ
τοῦ καλοῦ· τὸ περιβάλλον λεγόμενον θὰ εἶχε πάντοτε τὴν σημα-

¹⁾ Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen!

² Ἐλευθερόπουλος. Τὸ ῥαϊόν, ἡ καλλιτεχνία.

σίαν τοῦ καλοῦ. Ἄλλὰ ὁ ἄνευ προλήψεων καὶ προσεκτικὸς παρατηρητὴς ὄλων τῶν περιπτώσεων θλίψεως τοῦ βίου εὐρίσκει ἀμέσως ὅτι ὁ τρόπος ἐκεῖνος τῆς ἐρμηνείας εἶναι τελείως ἀβάσιμος τόσον εἰς τὰς περιπτώσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου ὅσον καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς δραματικῆς ἐπεξεργασίας των ὡς τραγωδιῶν. Θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ νομίση κανεὶς ὅτι ὁ Richard καὶ οἱ ἄνθρωποι (οἱ ἥρωες) τοῦ εἴδους του καταστρέφονται ὡς φορεῖς, ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς κακίας, τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ, καὶ ὅτι ὑπερισχύει ἡ ἀρχὴ τοῦ καλοῦ (τὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἡ ὑφισταμένη νόμιμος κοινωνικὴ διάταξις, εἰς τὴν τραγωδίαν Richard III ἀντιπροσωπευομένη διὰ τοῦ Richmond). Ἄλλὰ ὁ τοιαύτην ἐξήγησιν δίδων εἰς τὴν τραγικὴν διαμάχην θὰ εὐρεθῆ ἀμέσως πρὸ ἀποτροπαίου συλλογισμοῦ ἐξηγῶν τὴν περίπτωσιν Ἐπιγονὴν ἢ Προμηθεῖα καὶ τόσας ἄλλας παρομοίας. Ἡ φύσις τῆς Ἐπιγονῆς εἶναι, ὅπως εἶπα, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀγάπη καὶ τοῦ ἐχθροῦ (οὐ τοὶ συνέχθην, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν!), ἡ τοῦ Προμηθέως ἡ φιλανθρωπία κλπ.· αἱ φύσεις αὗται ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐρμηνείας ἐκείνης ὡς τὸ κακόν· ἡ Ἐπιγονή, ὁ Προμηθεὺς καὶ ὅσοι γενικῶς παριστάνουν θλίψιν καὶ διαμάχην, ἀπὸ παρομοίαν αἰτίαν προξενουμένην, ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ ν' ἀντιπαραταχθοῦν εἰς τὸν Κρέωνα ἢ τὸν Δία, τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοὺς τῆς ὑφισταμένης τάξεως τῶν πραγμάτων, ὡς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ἀρχῆς τοῦ καλοῦ. Ἡ τοιαύτη ἐξήγησις θὰ ἦτο ὅμως καὶ εἶναι προδηλότατα ἐσφαλμένη, παράλογος καὶ ἄτοπος, κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸς ὁ Κρέων οἰκειοποιεῖται τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐπιγονῆς, ὁ δὲ Ζεὺς γίνεται ὁ ἴδιος δίκαιος ἀπὸ τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν διατάττει τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ δεσμώτου του Προμηθέως κλπ.. Εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀμηχανίας, εἰς τὴν ὁποίαν περιέρονται κατὰ τὴν ἐξήγησιν καὶ τῆς Ἐπιγονῆς ὅσοι ἐξηγοῦν τὴν τραγικὴν διαμάχην ὡς τὴν διαμάχην τοῦ κακοῦ κατὰ τοῦ καλοῦ ὅτι διακρίνουν μεταξὺ τοῦ περιεχομένου οὕτως εἰπεῖν τοῦ χαρακτήρος τῆς Ἐπιγονῆς, τοῦ Προμηθέως καὶ τῶν ὁμοίων των, ὁ ὁποῖος δὲν ὑποκύπτει εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κακοῦ, καὶ τῆς πεισματώδους στάσεώς των ἀπέναντι τῶν ὑφισταμένων νόμων

καὶ ὁμιλοῦν περὶ ὑπεροψίας αὐτῶν (ἀκολουθοῦντες τὸν Ἄριστο-τέλη, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν στάσιν τῶν ἡρώων ὡς «ῥυβριν»). Αἱ τοιαῦται ἐξηγήσεις δὲν εἶναι συμπεράσματα ἐξαγόμενα ἐκ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ καὶ ἑαυτῶν, οὔτε δὲ καὶ ἀντικειμενικαὶ ἐκτιμήσεις τῶν προσώπων τὸν πολεμοῦντα πρὸς ἐπιτυχίαν ἐνὸς σκοποῦ κατὰ ἐνὸς ἀνευδρότου καὶ ἰσχυροτάτου ἀντιπάλου εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομάζη «ῥυβριστὴν» καὶ «ὑπερόπτην» μόνον τὸ ἄπειρον ἐκεῖνο πλῆθος τῶν χλιαρῶν κακῶν χαρακτήρων, οἱ ὁποῖοι λέγονται «οἱ φρόνιμοι».

Μάταιος εἶναι λοιπὸν καὶ ὁ κόπος τῶν ὁπαδῶν τῆς θεωρίας ἐκείνης τῶν θελώντων ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ ἥρωος, τοῦ φροσῶς τῆς τραγικῆς θλίψεως, ἐπέρχεται ὡς τιμωρία. Ἐλέγη π.χ. ὅτι τὴν καταστροφήν ἀπαιτεῖ ἡ διὰ τῆς στάσεως καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἥρωος προσβαλλομένη συνείδησις τοῦ θεατοῦ, ἢ ὅτι ἡ καταστροφή του γίνεται ἀναγκαία διὰ νὰ «νικήσῃ τὸ καλόν», ἢ γίνεται ἀναγκαία ἕνεκα τῆς «ποιητικῆς δικαιοσύνης», ἕνεκα τοῦ «τραγικοῦ παραπτώματος», ὡς «τιμωρία διὰ τὸ πταῖσμα», ὡς «τιμωρία διὰ τὴν ὑπεροψίαν», «τὴν ῥυβριν» κλπ. Οἱ τοιαῦτα φρονοῦντες ὅμως παραβλέπουν ὅτι καταστρέφουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐνότητος τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἥρωος, διότι ὁ συλλογισμὸς τῶν εἶναι ἀναγκαίως, ὅτι θὰ ἦτο μὲν δυνατὸν νὰ ὑπερνικήσῃ ὁ ἥρωος τὰ ἐμπόδια καὶ νὰ εὐτυχήσῃ, ὅτι ὅμως τὸ τοιοῦτον δὲν πρέπει νὰ ἐπιτραπῇ ἕνεκα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἠθικῆς. Ἡ δυστυχὴς Ἀντιγόνη π.χ.!

Θέτω τὸ ζήτημα κατ' ἀρχήν. Ἴσως ἡ πρώτη βασικὴ ἐρευνα πρέπει ν' ἀφορᾷ τὸ δῆθεν ζήτημα, εἰς τὴν ποίησιν, εἰς τὴν τραγωδίαν, ὑπάρχει ὡς βᾶσις τῆς μία οἰαδήποτε ἀποψις γενικὴ τοῦ κόσμου. Ὁ συνδυασμὸς ὅμως αὐτὸς τῶν προβλημάτων πρὸς κατανόησιν τῆς καταστροφῆς τοῦ ἥρωος εἶναι ἐσφαλμένος. Ἐκαστος ἄνθρωπος ἔχει μίαν οἰανδήποτε ἀποψιν τοῦ κόσμου καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ γίνεται ἐνταῦθα ἐξαίρεσις τοῦ ποιητοῦ. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει λόγος διὰ τὴν ἐκδοχὴν ὅτι ὁ ποιητὴς κατὰ τὴν διάπλασιν, τὴν κατασκευὴν τῶν χαρακτήρων τοῦ δράματος, τῆς τραγωδίας του (τῶν ἡρώων του) δὲν θὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὴν ἀποψιν, τὴν ὁποίαν ἔχει περὶ τοῦ κόσμου. Ἀπεναντίας ἀποδεικνύει σχεδὸν πᾶσα τραγωδία τὴν συνίφρεια

αὐτήν. Ἐς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὡς τρανὴ ἀπόδειξις τῆς συναφείας αὐτῆς ἢ διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος τῆς «Ἰριγενείας» κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Εὐριπίδου καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Goethe, ἢ ἢ διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ «Ὀρέστου» εἰς τὸν Αἰσχύλον καὶ τοῦ «Hamlet» εἰς τὸν Shakespeare. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Shakespeare κατεσκεύασεν ὄχι μόνον τὸν χαρακτῆρα «Hamlet», ἀλλὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα «Richard III». Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη παρατήρησις θὰ εἶχε τότε μόνον νόημα, ἐὰν ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ ἀποψις, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ Shakespeare περὶ κόσμου, εἶναι ἡ ἀποψις τοῦ χριστιανισμοῦ περὶ κόσμου καὶ βίου. Δηλαδή διὰ τὸν Shakespeare οἱ χαρακτῆρες «Hamlet» καὶ «Richard III.» δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχουν ἀντίθετον νόημα εἰς τὴν σημασίαν τοῦ «καλοῦ» καὶ «κακοῦ» καὶ δὲν ἔχουν ἀσφαλέστατα τοιοῦτον ἀντίθετον νόημα. Διὰ τὸν Shakespeare ὁ «Hamlet» εἶναι ὁ θρηῆνος οὕτως εἶπεῖν τοῦ ἔξαπατηθέντος αἰσιοδόξου ἀνθρώπου, ὁ «Richard III.» εἶναι τὸ ἄσμα τῶν ἄσμάτων τῆς σιδηρᾶς ἀνευδότητος θελήσεως. Ἡ μήπως νομίζει κανεὶς πράγματι ὅτι ὁ Σοφοκλῆς συνέλαβε τὸν χαρακτῆρα «Ἀντιγόνην» (οὐ τοὶ συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν!) διὰ νὰ τὴν θεωρήσῃ ὡς ὑβρίστριαν τῶν κειμένων νόμων καὶ νὰ τὴν θυσιάσῃ εἰς τὴν «αἰωνίαν δικαιοσύνην», δηλαδή νὰ τὴν καταστρέψῃ διὰ νὰ τὴν τιμωρήσῃ διὰ «ὑβριν»¹); Ὁ μὴ ζητῶν παραδοξολογίας καὶ ὁ μὴ παραληρῶν ἔνεκα προκαταλήψεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη μίαν καὶ μόνην γνώμην περὶ τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους· ἡ Ἀντιγόνη αὐτὴ ἐκπροσωπεῖ τὴν ὑψηλὴν αὐτοπεποίθησιν τῆς ιδέας τῆς ἀγάπης, ἢ ὁποία καταστρέφει μὲν τὸν φορέα της ἔνεκα τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ ἢ πραγματοποιήσῃς της ἐν τῷ κόσμῳ (ἢ Ἀντιγόνη εἰς ἀπαισιοδοξίαν καταντῶσα καὶ ἀπελπιζομένη αὐτοκτονεῖ), καταπεύθει δμως μετὰ ταῦτα ὅλους, καὶ τοὺς ἀντιπάλους της· ἀγάπην κηρύττοντες ἀπέθανον, ἔπεσαν καὶ ἄλλοι πολλοί, μετὰ ταῦτα, ἀνε-

¹ Σημαίνει τελείαν παραγνώρισιν ψυχολογικῆς ἀναγκαιότητος καὶ τῶν γεγονότων ὅτι κατὰ τὸν W. Wundt (περὶ τὸ σύγγραμμά του *Völkerpsychologie* II σελ. 528 καὶ III. σελ. 546) ἡ τραγωδία δὲν ἀνέχεται ἥρωα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ κακοῦ καὶ ὅμως νικᾷ.

γνωρίσθη δὲ καθ' ἑκάστην περισσότερον ἢ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως ὡς τὸ μόνον «καλόν».

Αἱ κοιναὶ ἔννοιαι «καλόν» καὶ «κακόν» δὲν ἔχουν λοιπὸν καμμίαν σημασίαν διὰ τὴν τραγικὴν ἐξέλιξιν. Ἡ φαινομενικὴ ἐξέλιξις τῆς τραγωδίας Richard III., ἢ Macbeth ἢ κ.τ.λ. δὲν πρέπει νὰ παραπλανᾷ. Λέγω ἡ φαινομενικὴ ἐξέλιξις, διότι ἡ μομφὴ «αἰμόσκυλος», ἡ ὁποία προσάπτεται εἰς τὸν Richard, εἶναι ἡ γνώμη τῶν βλαπτομένων διὰ τῆς ἐνεργείας του, ἔστω δὲ καὶ τῶν θεατῶν, ὑφίσταται δὲ μόνον ἐφ' ὅσον αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ ἀκόμη τὸ περιβάλλον εἰς τὰς τραγωδίας Clarence, Hastings κλπ. εἰς τὴν τετάρτην ὅμως προᾶξιν ἀρχίζει ἡ τραγικὴ κατάστασις τοῦ Richard αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τώρα πλέον αὐτὸς δὲν εἶναι «ὁ αἰμόσκυλος», τὸ «τέρας» τὸ «κάθαρμα» κλπ, ἀλλὰ ὁ γενικῶς θαυμαζόμενος, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ φέρῃ εἰς νίκην τὴν θέλησιν του «μάχεται ὡς λέων». Παρουσιάζεται μὲν πρὸς στιγμὴν καὶ ὡς ἔχων τύπιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ ἡ τύπισ αὐτῆ τῆς συνειδήσεως παριστάνει μόνον τὴν στιγμιαίαν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ Richard III ὡς μέρος τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπὸ τὰ ὅσα ἤκουσε κατὰ τὴν ἀνατροπὴν του ὡς μικρὸς καὶ τὴν ὁποίαν ὅμως αὐτὸς κατεπάτησεν, ἔχων μίαν καὶ μόνην ἀνένδοτον θέλησιν ἢ νὰ νικήσῃ ἢ νὰ πέσῃ¹⁾. Εἶναι λοιπὸν ἐσφαλμένον ὅτι πολλοὶ προσεπάθησαν μάλιστα νὰ διακρίνουν τύπους τῆς τραγωδίας καὶ τοῦ τραγικοῦ ἀναλόγως τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ καλόν δῆθεν ὑπερισχύει ἐν τῷ δράματι, ἐν τῇ τραγωδίᾳ. Παρεγνωρίσθη ὅτι ὁσάκις ἐν τῇ τραγωδίᾳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ καλοῦ εἴτε ἀπὸ τὸν ἥρωα εἴτε ἀπὸ τὸ περιβάλλον του, αὐτὸ συμβαίνει μόνον κοινῶς ἀνθρωπίνως, ἐκ μέρους δὲ τοῦ ἥρωος μόνον στιγμιαίως καὶ δὲν

1) Εἶναι ἀξιοσημεῖωτοι αἱ λέξεις του

«ἐν' ἄλογον, ἐν' ἄλογον, βασίλειον δι' ἓνα ἄλογον!»

A horse! a horse! my kingdom for a horse!

φωνάζει ζητῶν ἄλογον, ἀφοῦ ἐφρονεύθη εἰς τὴν μάχην τὸ ἰδικόν του, ἀλλὰ ὄχι διὰ νὰ δραπετεύσῃ, ἀλλὰ ὅπως λέγει ἐπιπλήττων ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ τοῦ δώσῃ τὸ ἄλογον

Slave, I have set my life upon a cast,

And I will stand the hazard of the die!

ἔξασκεῖ καμμίαν ροπὴν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς τραγικῆς καταστάσεως καὶ τῆς τραγωδίας καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ τραγικοῦ συμβάντος καὶ τῆς τραγωδίας ἐξαορτᾶται μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν, τὸν χαρακτῆρα τοῦ φορέως τῆς τραγικῆς θλίψεως, τοῦ ἥρωος.

Ὁ ἐργαζόμενος ἀντικειμενικῶς, δηλαδή, ὁ ἐργαζόμενος, ὅπως ἔδειξα, μόνον μετὰ τὴν τραγικὴν θλίψιν, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ φορέως τῆς, ἐννοεῖ κατὰ τρόπον ἄμεσον ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ φορέως τῆς θλίψεως, τοῦ ἥρωος, εἶναι αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ ἐδραιωμένη· ἡ καταστροφή αὐτὴ εἶναι ἀναγκαία, ὅπως κατέδειξα, ἔνεκα τοῦ χαρακτῆρος, τῆς ιδιότητος τοῦ ἥρωος, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμὴ, τείνει ἀνευδότης πρὸς ἱκανοποίησιν, ἀλλὰ εὐρίσκουσα (ἰσχυρότερα) ἀνένδοτα ἐμπόδια, ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὸν θάνατον, εἰς τὴν καταστροφήν. Ἐπομένως εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ἡ γνώμη ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ ἥρωος εἶναι δευτερευούσης σημασίας· ἀπεναντίας, ἡ καταστροφή τοῦ ἥρωος ἔχει πρωτεύουσαν σημασίαν, εἶναι ὄχι μόνον ἐν ἑαυτῇ ἀναγκαία ἐξ ἐνδομύχων λόγων ¹⁾ ἀλλὰ καὶ ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας τῆς τραγικῆς δράσεως καὶ θλίψεως· εἶναι δὲ ἀδιάφορον εἴαν ἡ καταστροφή εἶναι θάνατος σωματικὸς ἢ μόνον πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ κατάπτωσις.

4. Ὁ ἐνιαῖος χαρακτῆρ τοῦ τραγικοῦ γεγονότος καὶ ἡ καλαισθητικὴ του σημασία.

Διὰ τῆς ἀναλυτικῆς αὐτῆς ὁρθῆς κατανοήσεως τοῦ τραγικοῦ γεγονότος γίνεται φανερόν κατ' ἄμεσον τρόπον ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι, ἀφοῦ ὅλαι αἱ τραγικαὶ θλίψεις γεννῶνται ἔνεκα τοῦ ὠρισμένου χαρακτῆρος, σφάλλουν οἱ διακρίνοντες τὰς τραγωδίας εἰς τραγωδίας τοῦ πεπρωμένου ἢ τῆς μοίρας καὶ τραγωδίας τοῦ χαρακτῆρος, ἢ εἰς τραγωδίας τοῦ δυστυχήματος καὶ εἰς τραγωδίας τοῦ κακοῦ, ἢ καὶ εἰς τραγωδίας τῆς θελήσεως καὶ τραγωδίας τῆς διανοίας κλπ. Κατὰ τὰς τοιαύτας διακρίσεις δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ λεγόμενον πεπρωμένον εἶναι ἡ ἀντικειμενικοποίησις.

¹⁾ Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 110 κ. ε.

τῆς ψυχικῆς ἀναγκαιότητος καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ περιβάλλοντος καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ τυχαία διαμάχη μεταξὺ τοῦ ἥρωος καὶ τοῦ περιβάλλοντός του, ἀφοῦ πάντως ἡ αἰτία τῆς διαμάχης εἶναι ὁ χαρακτήρ του, ἢ ὡς ἀκαταμάχητος ὁρμὴ ἐκδηλουμένη ιδιότης του. Ἐπειδὴ δὲ πρόκειται περὶ ἀναγκαιότητος τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς θλίψεως, ἡ ὁποία πηγάζει ἐκ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἥρωος, ἐννοεῖται ὅτι, ὅπως κατέδειξα καὶ ἰδιαιτέρως, καὶ αἱ ἐννοιαὶ καλὸν καὶ κακὸν καὶ προσπίπτον δυστύχημα καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι τελείως ἄνευ σημασίας. Ἐξ ἄλλου ἡ διάκρισις τῆς ἐσωτερικῆς ἐκείνης ἀνάγκης εἰς ἀνάγκην τῆς θελήσεως, τῆς διανοίας, τῆς φαντασίας καὶ τίς οἶδε εἰς ποίας ἄλλας ἀνάγκας, εἶναι ἀδύνατος· ὁ ἥρωος εἶναι ἀνθρώπος ζῶν ὡς ψυχὴ ἐνιαία καὶ ὄχι ἄτομον κατασκευασθὲν κατὰ ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, μόνον ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαίρεται εἰς τὸν χαρακτήρα τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο τῶν συστατικῶν στοιχείων του.

Ἐὰν δὲ πᾶν τραγικὸν γεγονὸς προέρχεται ἐκ τοῦ χαρακτήρος τοῦ φορέως τῆς τραγικῆς θλίψεως, ἐὰν πᾶσα τραγικὴ θλίψις καὶ καταστροφή τοῦ ἥρωος πηγάζει ἀναγκαίως ἐκ τοῦ χαρακτήρος του, ἐκ τῆς ὡς ἀκαταμάχητου ὁρμῆς ἐκδηλουμένης ιδιότητός του, ἡ ὁποία δὲν ἐνδίδει εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος, τότε εἶναι γνωστὸν πλέον κατὰ τρόπον ἄμεσον καὶ τὸ νόημα τοῦ «τραγικοῦ» ὡς ἀξίας ἀποδιδομένης εἰς ἓνα πρόσωπον (ἀνθρώπον), εἰς ἓνα βίον. Πρῶτον· ὁ «ἥρωος» ἐνεργεῖ, ὅπως ἀπεδείχθη, ἐξ ἐνδομύχου ἀνάγκης, συμφώνως πρὸς τὴν ἐνδόμυχον ὁρμὴν του, τὴν ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμὴν ἐκδηλουμένην ιδιότητά του· εἶμαι ὅπως εἶμαι, ἀδυνατῶ νὰ εἶμαι ἄλλως! Διὰ νὰ ἐκφρασθῶ ἀναλυτικῶς· ὁ ἥρωος δεικνύεται, ἀποκαλύπτεται, εἰς τὰς πράξεις του (μορφὴ, σχῆμα τῆς ἀποκρυσταλλώσεως) τελείως σύμφωνα μὲ τὴν οὐσίαν του, ἥτοι μὲ τὸν χαρακτήρα, μὲ τὴν ὡς ἀκαταμάχητον ὁρμὴν παρουσιαζομένην ιδιότητά του· ὁ ἥρωος παρουσιάζει ἐπομένως ὡς ἥρωος τοῦ τραγικοῦ γεγονότος τελείαν ἁρμονίαν μεταξὺ οὐσίας καὶ μορφῆς. Ἡ τοιαύτη ἁρμονία εἶναι, ὅπως ἔδειξαν αἱ ἀναλυτικαί μου ἐρευναι, ἡ ἀξία «ὠραϊον», ὥστε ὁ ἥρωος παριστάνει ὡς πρόσωπον ὁρῶν μίαν ὠραιότητα. Ἴσως ἀπαντᾷ ἡ ἁρμονία μὲ τὰς σκέψεις, μὲ τὴν ἐσωτερικὴν τάσιν καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, πάντως δὲ καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώ-

πους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἀλλὰ ὑπάρχει μία διακρορὰ μεταξὺ τοῦ πλήθους αὐτοῦ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ ἥρωος τοῦ τραγικοῦ συμβάντος· ἐνῶ ὁ χαρακτήρ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου ἐνδίδει εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος, προσαρμόζεται πρὸς αὐτάς, ὁ χαρακτήρ τοῦ ἥρωος, τοῦ φορέως τῆς τραγικῆς θλίψεως, εἶναι τελείως ἐνιαῖος, εἶναι ὁρμὴ ἀκαταμάχητος ἐνιαία, (εἶμαι ὅπως εἶμαι, ἀδυνατῶ νὰ εἶμαι ἄλλως!), ὥστε καὶ δὲν ἐνδίδει, δὲν προσαρμόζεται εἰς τὰς περιστάσεις, δὲν μεταβάλλεται. Δεύτερον· ὁ ἥρωος θλίβεται, πάσχει καὶ, μὴ ἐνδίδων, ἐπομένως καὶ πίπτει, καταστρέφεται, ὅπως καὶ κατέδειξα, ἐξ ἐνδομύχου ἀνάγκης, ὅπως δ' ἔλεγα, ἔνεκα τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ πτώσις, ἡ καταστροφή ὅμως αὕτη τοῦ ἥρωος παρουσιάζει, καλῶς θεωρουμένη, κάτι τὸ δυσαρμονικόν· τὸ ἀποφασισμένον, τὸ σταθερόν, ὁ ἐνιαῖος ἀνθρώπος, ὁ ἀνθρώπος, τοῦ ὁποίου πᾶσα προᾶξις εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ ἐνιαίου ὠρισμένου χαρακτήρος του, ὁ ἀνθρώπος ὁ λέγων «εἶμαι ὅπως εἶμαι, ἀδυνατῶ νὰ εἶμαι ἄλλως!», αὕτη ἡ ὠραιότης ἀνθρωπίνης δράσεως, ἡ δύναμις τοῦ χαρακτήρος, ἀναλαμβάνοντος τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ κόσμου πρὸς ἐπικράτησιν, καταστρέφεται, δὲν ἐπιτυγχάνει, ζῆ καὶ βασιλεύει οὕτως εἰπεῖν ὁ ἀόριστος, ὁ ὑποχωρητικός, ὁ πρὸς πάντα ἄνεμον στρεφόμενος. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι τὸ «τραγικὸν» ὡς ἀξία εἶναι ἀξία ἀσχημίας, τὸ τραγικὸν εἶναι τὸ ἀσχημον τοῦ βίου· ὁ βίος (ὁ ἀνθρώπος), ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς ἔπρεπε ν' ἀναπτύσσεται, καταστρέφεται.

Ἡ κρίσις αὕτη κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἥρωος εἶναι ὁ μόνος κυρίως ἀξίος νὰ ἐπιζήσῃ καὶ ν' ἀναπτυχθῆ, δὲν λαμβάνει, ἐννοεῖται, ὑπ' ὄψιν, καὶ ὅπως κατέδειξα, οὔτε καὶ πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν συνήθεις ἠθικὰς ἐκτιμήσεις, ἀλλὰ ἔχει ὡς βάσιν τῆς τὴν ιδέαν τῆς ὠραιότητος τοῦ βίου τοῦ ἥρωος. Ὅτι δὲ πράγματι καὶ ὁ θεατὴς τοῦ τραγικοῦ γεγονότος ἔχει πάντοτε (καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν περίπτωσιν «Richard») τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν, θὰ φανῆ ἀργότερα, ὅταν θὰ ἐξετάσω τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται εἰς αὐτόν, ὅταν ἀκούῃ ἢ βλέπῃ τραγικὸν συμβάν. Πρὸς τὸ παρόν, ἐκ τῶν λεχθέντων γίνεται φανερόν ὅτι ἐσφαλμένως ἐθεωρήθη τὸ τραγικὸν ὡς ἡ ἀντίθεσις τοῦ κωμικοῦ· δὲν ἔχει ἀπολύτως καμμίαν σημασίαν ὅτι τὸ μὲν κωμικὸν προξενεῖ

γέλωτα, τὸ δὲ τραγικὸν κλαῦμα· ἀργότερα θ' ἀναπτύξω καὶ θὰ ἐξηγήσω τὸ ἀληθὲς καὶ βαθὺ νόημα τοῦ γέλωτος αὐτοῦ καὶ τοῦ κλαύματος. Τὸ νόημα τοῦ τραγικοῦ, εἰς τὸ ὅποῖον καταλήγουν αἱ ἀναλυτικαί μου ἔρευναι ἐπιτρέπει μίαν μόνην ἐκδοχὴν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ τραγικοῦ· ἡ ἀντίθεσις τοῦ εἶναι ἢ «εὐτυχία» ἐκλαμβάνομένη ὡς καλαισθητικὴ ἀξία ἀνάλογος πρὸς τὸ τραγικόν, δηλαδή ὡς ἡ ἀνάπτυξις καὶ ζωὴ τοῦ ἀξίαν ἔχοντος βίου, τοῦ βίου, ὁ ὅποῖος ὑφίσταται καὶ ἐξελίσσεται ἐν ἑαυτῷ κατὰ τὸν νόμον τῆς ὠραιότητος.

Κεφάλαιον πέμπτον

Τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ τὸ ὠραῖον.

Πρέπει νὰ ἐρευνήσω ἐν πρώτοις ἰδιαιτέρως καὶ τὰς ἀξίας «καλὸν» καὶ «κακόν», ἔνεκα τοῦ πολυσημάντου καὶ ἀκαθορίστου τοῦ νοήματός των, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ὀρθῶς ἡ σχέσις των πρὸς τὴν ἀξίαν «ὠραῖον».

Δύο ἔννοιαι εἶναι δυνατὸν νὰ δοθοῦν εἰς τὴν λέξιν «καλόν», ὡσάκις γίνεται χρῆσις αὐτῆς πρὸς ἐκτίμησιν ἠθικὴν λεγομένην τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων, ἥτοι ἡ κοινὴ ἠθικὴ ἔννοια καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ ἔννοια. Κατὰ τὴν κοινὴν ἠθικὴν ἔνοιαν αὐτῆς δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν τὸ περιεχόμενον τοῦ νόμου· κατὰ ἔθνη καὶ ἐποχὰς ἐνεφανίσθησαν αἱ τελείως ἀντίθετοι ἀντιλήψεις ὡς ἠθικοὶ νόμοι· διὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ἀρκεῖ μόνον ὅτι οἱ διάφοροι νόμοι παρουσιάζονται ὡς θεία διαταγὴ, θεία θέλησις, ὁ κοινὸς ἀνθρώπος σέβεται ἕνα οἷονδῆποτε νόμον καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν πραγματοποιήσῃ ἀκριβῶς καὶ μόνον διότι αὐτὸς εἶναι δῆθεν θεία διαταγὴ καὶ θέλησις. Τὸ «καλόν» εἶναι λοιπὸν εἰς τοιαύτην περίπτωσιν τὸ σύμφωνον πρὸς τὴν θείαν διαταγὴν, πρὸς τὴν θείαν θέλησιν. Ἀπεναντίας κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἠθικὴν ὑπάρχει (ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει, νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπάρχων) νόμος διαρρυθμίζων τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἰσχύων, «καλόν» δὲ εἶναι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν νόμον αὐτὸν ἢ ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ αὐτόν.

Ἐκ τῆς συντόμου αὐτῆς ἐξηγήσεως τῶν δύο δυνατῶν ἔν-

νοιῶν τοῦ «καλοῦ», ἐννοεῖται ὡς ἠθικῆς ἀξίας ¹⁾ καταφαίνεται, ὅτι τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «ὠραῖον» εἶναι τελείως ἀσχετοὶ ἐννοιαί· τὸ «καλὸν» χαρακτηρίζει μίαν προᾶξιν ὡς σύμφωνον πρὸς ἓνα νόμον ἢ πρὸς μίαν ἀντίληψιν ἐνὸς οἰουδήποτε νόμου, τὸ «ὠραῖον» χαρακτηρίζει ἓνα ἀντικείμενον ὡς ἔχον τελείαν ἀνταπόκρισιν, τελείαν συμφωνίαν μεταξὺ τοῦ σχήματος, ἤτοι τῆς μορφῆς τῆς εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑποπιπτούσης ὑπάρξεως, καὶ τῆς οὐσίας, τῆς ιδέας του. Τὸ ζήτημα, εἰς τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶπα, θὰ ἐπανέλθω καὶ πρέπει νὰ ἐπανέλθω, τὸ σπουδαῖον ζήτημα, ποῦ εἶναι ἡ ιδέα, εἶναι πράγματι ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, ὡς οὐσία αὐτοῦ ἢ εἶναι κάτι ψυχικὸν ἢ πνευματικὸν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ (ἐν τῷ θεατῇ τοῦ «ὠραῖον» λεγομένου ἀντικειμένου) προβαλλόμενον εἰς τὸ ἀντικείμενον (ἐνσυνησιημένον εἰς τὸ ἀντικείμενον) καὶ θεωρούμενον ὡς ἡ οὐσία αὐτοῦ, τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὴν διαφορὰν ἐκείνην μεταξὺ «καλοῦ» καὶ «ὠραίου». Δὲν εἶναι ὅμως ἀδύνατον αἱ δύο ἐννοιαὶ νὰ εἶναι συγγενεῖς, καθ' ὅσον τὸ λεγόμενον «καλὸν» ἐν τῇ φιλοσοφικῇ του ἐννοίᾳ εἶναι δυνατὸν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ νόμου νὰ παριστάνῃ τὴν αὐτὴν σχέσιν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, τὴν ὁποῖαν ἐνδεικνύει τὸ «ὠραῖον» ἐν τῷ ἀντικειμένῳ· τότε δὲ τὸ «καλὸν» καὶ «ὠραῖον» θὰ εἶναι δύο μορφαὶ μιᾶς ἐννοίας ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς· ἀλλὰ τὸ ζήτημα αὐτό, μόνον ὡς ὑπόθεσις δυνατὴ ἐκφραζόμενον, δὲν ἐνδιαφέρει τὸ θέμα μου ἐνταῦθα ²⁾).

Κεφάλαιον ἕκτον

Ἡ καλλιτεχνία καὶ τὸ ὠραῖον.

“Ὅτι ἡ καλλιτεχνία σχετίζεται στενώτατα μὲ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀντικειμένων ὡς «ὠραίων» (μὲ τὴν καλαισθητικὴν ἐκτίμησιν αὐτῶν), αὐτὸ καταφαίνεται ἐκ τῆς ἐννοίας της, τὴν ὁποῖαν ἐσημάτισα διὰ τῶν ἀναλυτικῶν μου ἐρευνῶν περὶ τῆς καλλιτεχνίας ³⁾).

¹⁾ Πρβλ. τὸ σύγγραμμά μου «Φιλοσοφία. Γενικὴ ἀποψις τοῦ κόσμου».

²⁾ Πρβλ. τὴν ἄνωθι σημ.

³⁾ Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 73 κ.ε.έ.

Ἐγνώσθη ὅτι καλλιτεχνία εἶναι ἢ παράστασις ἢ ἡ ἔκφρασις μιᾶς ἰδέας (μιᾶς ἐννοίας ἢ ἐνὸς συναισθήματος) διὰ τελείως ἀνταποκρινομένων αἰσθητῶν μέσων, ἔγνώσθη δ' ἐπίσης ὅτι «ῶραϊον» λέγεται τὸ ἀντικείμενον τὸ παρουσιάζον τὴν τελείαν αὐτὴν ἀνταπόκρισιν. Πλὴν τούτου ὅμως εἶναι χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ γεγονός ὅτι πᾶν ἔργον τῆς καλλιτεχνίας, ἐφ' ὅσον ἐκπληρώνει πράγματι τὴν ἐννοίαν τῆς ἐκτιμᾶται κατὰ τρόπον ἄμεσον ὡς «ῶραϊον» καὶ μάλιστα, ὅπως κατέδειξα, ἀκόμη καὶ τότε, ὅποτε ὡς ὑπόθεσις χρησιμοποιεῖται τὸ συνήθως «ἄσχημον» λεγόμενον, ὅταν δηλαδὴ παριστάνεται ἢ ἐκφράζεται τὸ «ἄσχημον».

Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρευνῶν μου μία μόνη γνώμη εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς σχέσεως μεταξὺ καλλιτεχνίας καὶ τῆς ἀξίας «ῶραϊον», ἡ γνώμη δηλαδὴ ὅτι ἡ καλλιτεχνία εἶναι ἡ δημιουργὸς τὰς πρὸς πραγματοποίησιν τῆς σχέσεως, ἡ ὁποία ἐκφράζεται διὰ τῆς ἀξίας «ῶραϊον». Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι, ὅπως καὶ πρὸ ὀλίγου ἀνέφερα, καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ συνήθως «ἄσχημον» λεγόμενον, π.χ. ὁ μέθυσος μὲ τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του καὶ τοῦ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς του, ὡς εἰκῶν, ἢ ὡς διήγησις, ὡς ἔργον τῆς καλλιτεχνίας, λέγεται (ἐννοεῖται ἀναλόγως τῆς ἐπιτυχίας) «ῶραϊον», ὃ δὲ λόγος τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῆς εἶναι ὅτι ἀκριβῶς δὲν πρόκειται περὶ τοῦ μεθύσου, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀκριβοῦς, τελείας παραστάσεως καὶ ἐκφράσεως τῆς ψυχῆς τοῦ μεθύσου διὰ τῶν ἀντιστοιχούντων φαινομένων τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐνεργείας του. Δὲν εἰσέρχομαι δὲ πλέον εἰς κριτικὴν τῆς γνώμης, κατὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις τῆς μουσικῆς ἀπὸ τὴν ἐπίλοιπον καλλιτεχνίαν καὶ ὅτι ἡ μὲν μουσικὴ ἔχει σχέσιν μὲ τὸ «ὑψηλόν», αἱ δὲ λοιπαὶ καλλιτεχνίαι μὲ τὸ «ῶραϊον»· ὠμίλησα ἤδη περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ¹⁾ καὶ κατέδειξα ὅτι πᾶν ἔργον τῆς καλλιτεχνίας, ὅπως καὶ ἡ φύσις, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθοῦν ἀναλόγως καὶ ὡς «ῶραϊον» καὶ ὡς «ὑψηλόν».

Συντομίας χάριν μεταχειριζόμενος διὰ τὴν ἀξίαν «ῶραϊον»

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 81.

τὴν συνθηματικὴν, ὅπως εἶπα, ἔκφρασιν «καλαισθητικὴ ἀξία», εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφράσω τὴν σχέσιν ἐκείνην μεταξὺ καλλιτεχνίας καὶ τοῦ «ῶραϊου» λέγων ὅτι ἡ καλλιτεχνία εἶναι ὁ καλαισθητικὸς (ὁ κατὰ τὴν σχέσιν ἢ τὸν νόμον «ῶραϊον») τρόπος τῆς παραστάσεως καὶ ἐκφράσεως τῶν ἀντικειμένων. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι διακρίνουν τινὲς νεωστὶ μεταξὺ ἔργων τῆς καλλιτεχνίας πρὸ πάντων καλαισθητικῶν καὶ ἔργων, τῆς καλλιτεχνίας, τὰ ὁποῖα ἐξυπηρετοῦν ἄλλους σκοποὺς π. χ. τὴν ἱστορίαν, ἢ τὴν θρησκείαν²), οἱ ὅπαδοι τῆς γνώμης αὐτῆς λέγουν ὅτι ὑπάρχουν ἀνώτατα ἔργα τῆς καλλιτεχνίας, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐκτιμηθοῦν ὄχι καλαισθητικῶς, ἀλλὰ ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου των ὡς θρησκευτικά, ὡς ἠθικά, ὡς πολιτικὰ ἀντικείμενα κτλ. Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη διάκρισις συγγέει κυρίως ἀντικείμενον τῆς καλλιτεχνίας καὶ τρόπον τῆς ἐργασίας τῆς καλλιτεχνίας. Ἐννοεῖται ὅτι, ὅπως θὰ δείξω, ἡ καλλιτεχνία εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ὡς περιεχόμενον τὸ τραγικόν, τὸ κωμικόν, τὸ ὑψηλὸν ἢ καὶ ἀπλῶς ἓνα ῶραϊον ἀνδρα ἢ τὴν ῶραϊαν γυναῖκα ἢ τοπεῖον «ῶραϊον» λεγόμενον, τὰ δὲ τοιαῦτα ἔργα τῆς καλλιτεχνίας εἶναι πράγματι πρὸ πάντων καλαισθητικά. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸν ἔργον τὸ παριστάνον π.χ. τὴν μητροπάρθενον ἢ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ Ἰησοῦ (pietà) δὲν πρέπει νὰ ἐκτιμηθῇ, καθ' ὅσον καλλιτεχνικὸν ἔργον, καλαισθητικῶς. Τὸ «ῶραϊον» ἦτοι τὸ «καλαισθητικὸν» εἶναι, ὅπως εἶπα, νόμος, ἐκφράζων σχέσιν μεταξὺ μορφῆς καὶ ἰδέας τοῦ ἀντικειμένου καὶ δὲν εἶναι δυνατόν, νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ ἔργων καλλιτεχνικῶν καλαισθητικῶς κρινομένων καὶ ἔργων καλλιτεχνίας μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον κρινομένων. Διὰ νὰ ἰσχύῃ ἡ τοιαύτη διάκρισις ἔπρεπε ν' ἀποδειχθῇ ἐν πρώτοις ὅτι π.χ. πᾶσα παράστασις θρησκευτικοῦ περιεχομένου αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν εἶναι καὶ καλλιτεχνικὴ παράστασις καὶ ὅτι εἰς τὰ λεγόμενα καλαισθητικὰ ἔργα τῆς καλλιτεχνίας δὲν ὑπάρχει οἷονδὴποτε περιεχόμενον. Ἀπεναντίας δὲν ὑπάρχει καλλιτέχνημα ἄνευ ἐνὸς οἷονδὴποτε περιεχομένου, ὄχι δὲ πᾶσα, οἷα-

²) Προβλ. π.χ. Utitz, Grundlegung der allgemeinen Kunstwissenschaft, 1914.

δήποτε παράστασις ἐνὸς π.χ. θρησκευτικοῦ ἢ ἱστορικοῦ περιεχομένου (θρησκευτικῆς ὑποθέσεως κτλ.) ἀποτελεῖ καλλιτεχνικὸν ἔργον, ἀλλὰ μόνον ἢ παράστασις ἢ ἡ ἔκφρασις του διὰ μέσων, διὰ σημείων εἰς τὴν αἴσθησιν ὑποπιπτόντων τελείως καὶ ἀκριβῶς ἐκφραζόντων αὐτό. Τότε δ' ἐννοεῖται ἐξ ἑαυτοῦ ὅτι ἓνα ἔργον ἀνεξαρτήτως τοῦ εἴδους τοῦ περιεχομένου ἀποτελεῖ καλλιτεχνίαν μόνον κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον ἡ ἀξία του εἶναι ἀξία καλαισθητικῆ. Ἦτοι εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν ἔργον δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ περιεχόμενον του ὡς τοιοῦτον, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ μορφὴ (τὰ σχήματά του, τὰ χρώματά του, οἱ τόνοι του κτλ.) ἀπολύτως ὡς τοιαύτη ἓνα ἔργον εἶναι καλλιτεχνικόν, ἔφ' ὅσον τὸ περιεχόμενον του ἐκδηλώνεται εἰς τὰς αἰσθήσεις διὰ τῶν αἰσθητῶν μέσων, ἢ ἀντιστρόφως ἔφ' ὅσον διὰ τῶν μέσων ἐκείνων παράγεται κάτι ὠρισμένον ψυχικόν. Δὲν ἀλλάσσει τὸ πρόβλημα διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουν καὶ γεγονότα καὶ ἀντικείμενα ἔχοντα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ μίαν καλαισθητικὴν ἀξίαν, ἦτοι τὸ τραγικόν, τὸ κωμικόν, τὸ ὑψηλόν, καὶ τὰ ὅποια γίνονται καὶ αὐτὰ ἀντικείμενα καλλιτεχνικῆς ἐπεξεργασίας. Δὲν εἶναι δυνατὸν λοιπὸν νὰ ἐγκρίνω καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ἀντικειμένων εἰς «ῶραϊα», εἰς «καλαισθητικὰ» καὶ εἰς «καλλιτεχνίας», ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν διάκρισιν εἰς «ῶραϊα», ὡς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀδολωτάτης καὶ καθαρωτάτης μορφῆς τοῦ καλαισθητικοῦ, καὶ εἰς «καλλιτεχνίας», ὡς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ καλαισθητικόν. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι, ὅπως κατεδείχθη, ἡ λέξις «καλαισθητικόν» ἀντικαθιστᾷ συνθηματικῶς τὴν λέξιν «ῶραϊον», ἐκφράζει ἐπομένως μίαν ὠρισμένην σχέσιν, τὴν σχέσιν τὴν τελείως ἀνταποκρινομένην μεταξὺ τῆς αἰσθηματικῶς (κατ' αἴσθησιν) διδομένης μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου (τῆς οὐσίας, τῆς ἰδέας) τοῦ ἀντικειμένου.

Ὁ θέλων νὰ ἐκφράζεται ὀρθῶς πρέπει νὰ λέγῃ ὅτι «ῶραϊον» εἶναι ἡ ἀξία ἢ ἀποδιδομένη εἰς κάθε ἀντικείμενον, ἐν τῷ ὁποίῳ μορφὴ (σχῆμα) καὶ περιεχόμενον (οὐσία, ἰδέα) συμφωνοῦν τελείως, «καλλιτεχνία» δὲ εἶναι ἡ ἐνέργεια πρὸς δημιουργίαν (πρὸς ἀναδημιουργικὴν παράστασιν, ἐκφρα-

σιν) ἀντικειμένων κατὰ τὸ μέτρον, κατὰ τὸν νόμον ἐκείνης τῆς σχέσεως. Οἱ λέγοντες ὅτι ἡ καλλιτεχνία, τοῦλάχιστον ὅπως φαίνεται σήμερα, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὸ ὠραῖον, ὅτι ἡ καλλιτεχνία τείνει πλεόν μόνον εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ κάτι ψυχικόν, πνευματικόν, ἢ ὅτι ἡ καλλιτεχνία εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως ἑνὸς ἐνδιαφέροντος προσώπου, μιᾶς προσωπικότητος ἐνδιαφερούσης κτλ., ὅλοι αὐτοὶ παραγνωρίζουν τελείως τὸ πρόβλημα, περὶ τοῦ ὁποῖου ὁμιλοῦν. Δὲν εἶπα καὶ δὲν λέγω, ἐννοεῖται, καὶ οὔτε πρέπει νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι ἡ καλλιτεχνία παριστάνει ἢ ἐκφράζει «τὸ ὠραῖον»· «ὠραῖον» ὡς κάτι οὐσιαστικόν δὲν ὑπάρχει· λέγω μόνον ὅτι «ὠραῖον» εἶναι, τὸ ἐπαναλαμβάνω, μόνον μία λέξις δηλοῦσα, ὅπως ἀπεδείχθη, μίαν ὠρισμένην σχέσιν, τὴν τελείως ἀνταποκρινομένην σχέσιν μεταξὺ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου (τῆς οὐσίας, τῆς ἰδέας) τοῦ ἀντικειμένου καὶ ὅτι ἡ καλλιτεχνία ἐργάζεται συμφώνως πρὸς τὸν νόμον αὐτόν, δηλαδή προσπαθεῖ νὰ εὔρη διὰ μίαν ἔννοιαν ἢ δι' ἓνα συναίσθημα, τὰ ὁποῖα θέλει νὰ παραστήσῃ, ἢ νὰ ἐκφράσῃ, ἢ νὰ διεγείρῃ ἐν τῷ θεατῇ ἢ ἀκροατῇ, τὴν ἀνάλογον, τὴν τελείως ἀνταποκρινομένην μορφήν· ἀκριβῶς δὲ μόνον τότε, δηλαδή ὅταν τοῦτο ἐπιτευχθῇ, ὀνομάζεται τὸ ἔργον τῆς καὶ ὠραῖον καὶ εἶναι καὶ καλλιτεχνία. Ἡ καλλιτεχνία ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὄχι μόνον δῆθεν ἢ σημερινῇ παριστάνει καὶ ἐκφράζει (προσπαθεῖ νὰ παραστήσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ) ἓνα οἷονδήποτε περιεχόμενον, μίαν ἔννοιαν ἢ ἓνα συναίσθημα. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ πρὶν καλλιτεχνία παρίστανε ἰδεώδη σώματα γυναικὸς κατὰ ὠρισμένην συμμετρίαν καὶ ἀναλογίαν, ἐνῶ σήμερα, ὅπως λέγουν, ἡ τοιαύτη ἐνέργεια ἔπαυσεν, ὁ δὲ καλλιτέχνης προσπαθεῖ δῆθεν μόνον νὰ παραστήσῃ τὸ ἐκφραστικόν, τὸ ἐνδιαφέρον κτλ. Ἀλλὰ οἱ λέγοντες αὐτὰ ἄς προσέξουν καλύτερα καὶ θὰ εὔρουν ὅτι τὸ γυναικεῖον ἐκεῖνο ἰδεῶδες ἦτο ἀκριβῶς ἡ παράστασις τοῦ «ὠραίου γυναικεῖου σώματος» ὡς τύπου γυναικεῖου καὶ μάλιστα ἐκάστοτε συνδεδεμένου καὶ μὲ ἄλλην ἔννοιαν, π.χ. τὴν ἔννοιαν τῆς ἀδόλου παρθενίας, τὴν ἔννοιαν τῆς γυναικὸς μητροῦς, τὴν ἔννοιαν τῆς παραπλανούσης πόρνης κτλ. Πάντοτε λοιπὸν πρόκειται περὶ ἑνὸς ὠρισμένου περιεχομένου, τὸ ὁποῖον παριστάνεται ἢ ἐκφράζεται ἢ διεγείρεται ἐν τῷ ἀκροατῇ ἢ θεατῇ κατὰ τὸν νόμον «ὠραῖον», ἥτοι διὰ

σχημάτων καὶ χρωμάτων ἢ τόνων ἀνταποκρινομένων εἰς τὸ περιεχόμενον, ἀποδιδόντων αὐτὸ τελείως καὶ ὀρθῶς. Ἐκεῖνο λοιπόν, τὸ ὁποῖον σήμερον δῆθεν δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, δὲν εἶναι ὁ νόμος «ὄραϊον» (τελείᾳ συμφωνία μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου), ἀλλὰ ἴσως τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἐνδιέφερε μὲν ἄλλοτε, δὲν ἐνδιαφέρει ὅμως σήμερον.

Ἡ καλλιτεχνία λοιπὸν εἶναι κατ' ἀρχὴν αἰωνίως ἡ αὐτή. Καλλιτέχνημα εἶναι, ὅπως εὐρέθη διὰ τῶν ἀναλυτικῶν μου ἐρευνῶν ¹⁾, ὄχι ἓνα σχῆμα, μία μορφή ἀπλῶς ὡς μορφή ἢ ὡς σχῆμα, οὔτε δὲ καὶ περιεχόμενον ἀπλῶς ὡς περιεχόμενον, ἀλλὰ τελείως ἀνταποκρινομένη σχέση μεταξὺ ἐκφραζομένου ἢ παριστανομένου ἢ διεγειρομένου περιεχομένου (μιάς ἐννοίας, ἐνὸς συναίσθηματος) καὶ ἐκφράζοντος ἢ παριστάνοντος μέσου (σχημάτων χρωμάτων, τόνων). Ἐνα καλλιτέχνημα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθῇ ὡς ὄραϊον ἀπὸ μὴ ἐννοοῦντα π. χ. ἔνεκα μόνον τῆς αἴγλης τῶν χρωμάτων του, ἢ ἀντιθέτως μόνον ἔνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ π. χ. περιεχομένου του (διότι ἴσως παριστάνει π. χ. τὴν μητροπάρθενον), ἀλλὰ δὲν πταίει ἀκριβῶς ἡ καλλιτεχνία, ἀλλὰ ὁ θεατῆς πταίει ὁ ἀκροατῆς ἢ ὁ θεατῆς, ἐὰν προσέχει μόνον εἰς τὸ ἓνα τῶν δύο στοιχείων ²⁾, πράγμα, τὸ ὁποῖον κυρίως ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ καὶ καθ' ἑαυτὸ ὡς ἀδύνατον ³⁾, ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὸ ἐλατήριον τῆς καλλιτεχνίας πραγματοποιεῖται καὶ τὸ ἔργον της εἶναι «ὄραϊον», μόνον καθ' ὅσον πράγματι ἢ πρὸς ἐκφρασιν ἢ παράστασιν ἢ διέγερσιν ληφθεῖσα ὑπόθεσις (τὸ περιεχόμενον, ἡ ἐννοία ἢ τὸ συναίσθημα) ἐκφράζεται ἢ παριστάνεται διὰ τελείως ἀνταποκρινομένων αἰσθητῶν μέσων.

Ἡ σχέση λοιπὸν τῆς καλλιτεχνίας πρὸς τὴν ἀξίαν «ὄραϊον» εἶναι ἡ ἐπομένη· καλλιτεχνία καὶ φύσις εἶναι τ' ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐκτιμῶνται ὡς «ὄραϊα» καὶ μάλιστα ἐνῶ ἡ φύσις περιλαμβάνει καὶ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμη-

1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 73 κ. ε.

2) Πρβλ. κατωτέρω ἐν τῷ κεφαλ. περὶ ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος τοῦ ἐκτιμῶντος τ' ἀντικείμενα ὡς «ὄραϊα».

3) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 57 κ. ε. τὰ ὅσα εἶπα περὶ τόνου καὶ σελ. 73 περὶ χρωμάτων καὶ γραμμῶν.

θοῦν καὶ ὡς «ἄσχημα» (π.χ. μία «ἄσχημος» γυναῖκα), ἢ καλλιτεχνία ὡς καλλιτεχνία ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ ἔργα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ ἐκτιμηθοῦν ὡς «ῥαῖα», ἢ μὲ ἄλλας λέξεις τὰ ἔργα τῆς καλλιτεχνίας ὡς καλλιτεχνίας εἶναι μόνον «ῥαῖα», διότι δὲν πρόκειται οὔτε ἀπλῶς περὶ τοῦ περιεχομένου (τῆς ὑποθέσεως), οὔτε ἀπλῶς περὶ τῶν σχημάτων τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς τελείας συμφωνίας αὐτῶν, ἢ ὅποια προσάπτει τότε εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο καὶ τὴν ἐκτίμησιν «ῥαῖον». Ὡστε ἐνταῦθα παρουσιάζεται καὶ ἓνα μέτρον, ἓνα κριτήριον πρὸς κρίσιν παντὸς ὅ,τι παρουσιάζεται ὡς καλλιτεχνία ἀπὸ τῆς πρώτης καλλιτεχνικῆς λεγομένης ἐνεργείας τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τῶν γραμμῶν, τὰς ὁποίας σύρουν παιδιά, νομίζοντα π.χ. ὅτι ζωγραφίζουν ἄνθρωπον, μέχρι τῶν σχημάτων, τὰ ὅποια ἐδημιούργησεν ὁ Φειδίας εἰς τὸν πανελλήνιον Δία του, ὁ Ραφαήλ εἰς τὴν Σιξτινικὴν λεγομένην Μητροπάρθενόν του κτλ.. Διὰ τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ χωρίζονται αἱ ἀπλαῖ προσπάθειαι πρὸς καλλιτεχνικὴν ἀπόδοσιν τῶν πραγμάτων καὶ συμβαινόντων ἀπὸ τὴν καλλιτεχνίαν καὶ ἡ καλλιτεχνία ἀπὸ τὴν ψευδοκαλλιτεχνίαν. Τὸ κριτήριον αὐτὸ ἐξάγεται ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω καθορισμούς μου καὶ εἶναι τὸ ἐπόμενον· ἐν τῇ ἀληθείᾳ (πραγματικῇ) καλλιτεχνίᾳ παριστάνεται ἢ ἐκφράζεται ἢ διεγείρεται ἓνα περιεχόμενον (μία ἔννοια ἢ ἓνα συναίσθημα) μὲ τελείως ἀνταποκρινόμενα μέσα (μορφάς, σχήματα, χρώματα, τόνους, λέξεις), οὕτως ὥστε καὶ ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ θεατῆς ἢ ὁ ἀκροατῆς νὰ ἔχουν ἐκ τοῦ ἔργου τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν, τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ¹⁾· ψευδοκαλλιτεχνία εἶναι ἡ ἀπομίμησις τῶν ἔξωτερικῶν στοιχείων τῆς καλλιτεχνίας, προσπάθεια δὲ ἀπλῆ καλλιτεχνικὴ ἢ μὴ «ῥαῖον» ἔργον τῆς καλλιτεχνίας εἶναι ἡ ἀνεπιτυχὴς καλλιτεχνικὴ ἐνέργεια.

Κεφάλαιον ἔβδομον

Σύστημα τῶν καλαισθητικῶν ἀξιῶν.

Εἶχα ἐπιχειρήσει νὰ διασαφηνίσω τὸ «ῥαῖον» καὶ τὴν «καλλιτεχνίαν» καὶ μάλιστα καὶ τὰ δύο ὁμοῦ, ἐν συναφείᾳ, ὅχι διότι

¹⁾ Θὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐν τῷ προσεχεῖ μέρει ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλ. β.